

Romantik
Muamma
Modernliğin Kökenleri

**Besim F.
Dellalođlu**

GİRİŞ

Bu çalışmada temel alınan romantik düşünürler, Almanda Erken Romantikler (Frühromantiker), İngilterede de Erken Alman Romantikleri (Early German Romantics) şeklinde adlandırılan, Kant sonrası Alman idealist düşüncesi içinde değerlendirilebilecek bir grup düşünürdür. Bu düşünürlere Jena Romantikleri de denir. Aslında bu grup ilk önce Berlinde ortaya çıkmış, ancak hemen sonra Jena'ya yerleşmişlerdir. Bunların başlıcaları arasında, August Wilhelm (1767-1845) ve Friedrich Schlegel (1772-1829), Friedrich von Hardenberg ya da daha çok bilinen adıyla Novalis (1772-1801), Friedrich Schelling (1775-1854), Friedrich Schleiermacher (1768-1834), Ludwig Tieck (1773-1853), Caroline Schlegel-Schelling (1763-1809), Dorothea Schlegel (1764-1839) ve doğrudan bu grubun bir parçası olmasa da, hem adı geçen düşünürlerle olan yakın ilişkisi ve hem de düşüncelerinin yakınlığı ile Friedrich Hölderlin (1774-1843) sayılabilir. Alman Romantiklerinin bazıları şiir (Novalis, Hölderlin), bazıları felsefe (Fichte, Schelling, Schleiermacher), bazıları edebiyat eleştirisi (A.W. Schlegel, F. Schlegel) gibi alanlarda yoğunlaşmış gözükseler de aslında hemen hemen hepsi bu üç alanın birleştikleri, belki de imkânsız gözükken bir noktada ürün vermişlerdir. Bu düşünürlerin romantik yazını oluşturan yapıtları ağırlıklı olarak 1798-1804 arasında ortaya çıkmıştır. Erken Alman Romantiklerinin yayın organı kabul edilen Das Athenaeum, Jenada, 1798-1800 arasında, Schlegel kardeşler tarafından çıkartılmıştır. Literary Absolute başlıklı yapıtlarında Philippe Lacoue-Labarthe ve Jean-Luc Nancy, bu düşünürlerin

ortaya koyduklarını bir bütün olarak Kuramsal Romantizm şeklinde adlandırmaktadır.¹

Romantik çevreyi oluşturanlar öncelikle bir arkadaş grubudur. Bu grubun merkezinde August Wilhelm Schlegel ve Friedrich Schlegel kardeşler vardır. Ancak onlara, Caroline ve Dorothea'yı da eklemek gerekir. Caroline Michaelis, siyasi nedenlerle hapse girmiş ve çıkmış, o dönemde Almanya'nın en ilginç kadınlarından biridir. Belki de entelektüel çevrelerde en çok göze batan kadındır. Caroline, Schlegel kardeşlerle tanıştığında evlidir. Ancak bir süre sonra eşini terk eder ve A.W. Schlegel ile evlenir. Dorothea ise dönemin ünlü filozoflarından Moses Mendelssohn'un kızıdır ve bir banker ile evlidir. O da bir süre sonra eşini terk eder ve F. Schlegel ile birlikte yaşamaya başlar. Grubun içinde yer alan diğer önemli kişiler, Schleiermacher, Novalis ve Schelling'tir. Hatta Schelling'in gruba katılmasının asıl nedeninin Caroline olduğu hep söylenir çünkü grubun dağılmasından sonra Caroline ve Schelling 1803'de evlenirler.

Aslında romantik çevre sabit bir bütünlük oluşturmaz. Daha önce adı geçenler bu çevrenin önemli kişilikleridir. Ama romantik çevre, aynı zamanda, çok farklı kişilerin zaman zaman katıldıkları ve ayrıldıkları bir gruptur. Bu şekilde romantik çevreyle ilişkisi olanlara örnek olarak şair Tieck, onun kız kardeşi Sophie ile onun eşi dilbilimci Bernhardt, Friedrich Schlegel ile kısa bir ilişkisi olmuş ve daha sonra Brentano ile evlenmiş şair-çevirmen Sophie Mereau, Brentano'nu kızkardeşi Bettina, şair Jean Paul ve dönemin en önemli filozoflarından Fichte sayılabilir.

Romantikler oldukça avant-garde bir gruptur. Bu özellik, onların hem düşüncelerinde hem de yaşama biçimlerinde ortaya çıkar. Romantikler, genel olarak, entelektüel, maceracı, toplumsal normlara uzak duran, bazen içine kapanık, bazen kavgacı ama hep idealist kişilerdir. Onların oluşturduğu grubu ya da çevreyi bir okul olarak nitelenecek zordur. Çünkü öncelikle bir okul olarak nitelenebilecek

1 Philippe Lacue-Labarthe & Jean-Luc Nancy, *Literary Absolute*, s.2.

kadar uzun süreli bir gelenek oluşturamamışlardır. Romantik çevre, *Athenaeum* dergisinin etrafında bir araya gelmiş ve dergi ile birlikte çevre de dağılmıştır. Ama aslında romantiklerin okul ya da gelenek oluşturmak gibi bir hedefleri de hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü böylesi bir tavır romantik bilincin dışındadır. Bunun nedenlerinin ayrıntıları zaten çalışmanın geri kalan bölümlerinde ortaya çıkacaktır.

Romantik çevrenin aslında bir lideri yoktur. Bu çevreyi oluşturanlar arasında bir hiyerarşiden söz etmek oldukça güçtür. Ancak, romantik çevrenin oluşmasında en fazla rolü olan Friedrich Schlegel'dir. Her biri kendi başına buyruk, dağınık ve heyecanlı olan romantik düşünürler arasında bağlantıyı kuran, arada bir dengeyi unsuru olarak duran odur. Bunda elbette çevrenin yayın organı olan *Athenaeum*'u onun çıkarıyor olmasının da rolü vardır.

Athenaeum dergisi, düşünce tarihinde oldukça ilginç yeri olan bir dergidir. Dergi, iki yıl boyunca sadece altı sayı olarak yayınlanmış ve daha sonra kapanmıştır. Çok kısa bir süre yayınlanmasına rağmen Alman düşüncesinde çok önemli bir yer tutar çünkü romantik yazının önemli bir bölümü bu dergide yayınlanmıştır. Romantikler arasında tam bir düşünsel bütünlük söz konusu değildir. Hatta düşünürler arasında ciddi çelişkiler de vardır. Bu çelişkiler her bir düşünürün kendi yapıtları arasında da gözlemlenebilir. *Athenaeum* tüm bu farklılıklara rağmen, bir birlikteliğin mekânı olabilmıştır. Romantik çevre, ciddi bir eleştiri ve özeleştiri alanıdır. *Athenaeum*'da yayınlanacak her yazı çok önemli tartışmalara neden olmuştur. Ancak her şeye rağmen yazının son halini her zaman yazarın kendisi belirlemiştir.

Romantizm üzerine ortaya çıkmış olan yazın, romantik yazının kendisinden çok daha geniştir. Romantizmin önemi, Batı düşüncesi ve yaşam biçimini dönüştüren bir düşünce hareketi olmasında yatar. Berlin, romantizmin, Batı'nın bilincinde gerçekleşmiş en önemli tekil sıçrama olduğunu ileri sürer.² Ona göre, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda gerçekleşen düşünsel değişimler ya romantizme göre daha

2 bkz. Isaiah Berlin, *The Roots of Romanticism*, s.1.

az önemli ya da ondan etkilenmiş hareketlerdir. Oysaki bugün bile hala “romantizm” denince akla gelen ıslak mendiller ve umutsuz aşklardır. Romantik düşünce bunun çok ötesindedir ve hala değeri bilinmemiştir. Romantik düşünce, modernin içinden çıkmış en özgün, en karmaşık, en etkili yaklaşımlardan biridir.

Genel olarak romantik tin, dizgesel bir felsefe olmaktan çok yaşam ve evrene karşı bir tutumdur. Copleston, Rudolf Carnap'ın terimlerini ödünç alarak, ondan bir yaşam duygusu (Lebensgefühl) ya da yaşama tutumu (Lebenseinstellung) olarak söz eder.³ Copleston bu duygu ya da tutumu tanımlamanın ne kadar güç olduğunu şu şekilde ifade eder:

Romantik tini tanımlamak aşırı ölçüde güçtür. Ne de onu tanımlayabilmemiz beklenmelidir. Ama, hiç kuşkusuz belirgin özelliklerinden söz edilebilir. Örneğin, Aydınlanmanın eleştirel, çözümsel ve bilimsel anlama yetisi üzerinde yoğunlaşmasına karşın, romantikler yaratıcı imgelemin gücünü ve duygu ve sezginin rolünü yücelttiler. Sanatsal deha filozofun yerini aldı. Ama yaratıcı imgelem ve sanatsal deha üzerine getirilmiş olan vurgu insan kişiliğinin özgür ve tam gelişimi üzerine, insanın yaratıcı güçleri üzerine ve olanaklı insan deneyimini varsıllığından yararlanma üzerine genel bir vurgunun bir parçasını oluşturdu. Başka bir deyişle, vurgu tüm insanlara ortak olandan çok her bir insan tekinin özgünlüğü üzerine getirildi.⁴

Aslında tek bir romantizmden söz etmek de oldukça güçtür. Romantik düşünce ülkeden ülkeye bazı farklılıklar göstermiştir. İngiltere’de, romantizm, tamamen estetik bir hareketti. Fransa’da ise, Rousseau’dan ilham alan romantizm daha çok toplumsal eleştiriydi. Almanya’da ise romantizm estetik bir hareket olarak ortaya çıkmış, ama kısa zamanda genişleyerek bir dünya görüşü ve hatta bir yaşama biçimi haline gelmiştir. İşin doğrusu, romantik amentü

3 bkz. Copleston, *Alman İdealizmi: Fichte, Schelling, Schleiermacher*, s.23.

4 Copleston, *agy*, s.24.

olarak adlandırılabilen tek bir inançlar toplamından söz etmenin son derece güç olduğudur.⁵

Erich Auerbach'ın işaret ettiği gibi, romantizm “dış hatları net bir biçimde belirlenebilen sistematik bir birlikten çok, şiirsel bir atmosfer birliği sunar.”⁶ Romantizmin en önemli niteliği, estetik ya da şiirselliği öne çıkarmasıdır. Sorun sadece, kısıtlayıcı ve uzlaşımın fazlaca esiri olmuş bir klasisizmin yavan kurallarından artık kurtulmuş olan şair ve sanatçının, romantik özgürlüğün örneği olarak görülüyor olması değildir. Bu romantik görüşün önemli bir yönüdür elbette, ama daha önemli olan, yalnızca sanatçının değil sanatın kendisinin de yüceltilmesidir. Birçok romantik düşünür, sanatı hakikatin bir görünümü, hatta bir hakikat kaynağı olarak, Aydınlanma'nın analitik aklıyla boy ölçüşen ve son kertede onu aşan bir şey olarak görüyordu. Ayrıca, sanatsal yaratımın bilinçdışı, öğrenilemez niteliği üzerinde duran romantik deha fikrinin, sanatçının kendisinin bile yapıtına eşit olmadığını ima eder görüldüğünü belirtmek gerekir. Sanat sanatçının üzerindedir. Uçucu, belli belirsiz iç görünün nesnel cisimlenişi olarak sanatın, salt analitik kavrayışın hiçbir şekilde ulaşamayacağı bir gerçeklik boyutuna ulaşmayı sağladığı düşünülüyordu. En yüce ifadesini şiirde bulan sanat, Aydınlanma'nın hesapçı ve bayağı ruhunun kısıtlayıcı sınırlarının çok ötesine geçiyordu.⁷ Romantizm, gerçekten de Aydınlanmaya karşı bir tepkiydi. Eleştirel aklın bir yana bıraktığı ruhları yeniden harekete geçirmek yönünde şiirsel imgelemin bir girişimi, dinden farklı bir ilke arayışı ve devrimlerin ardışık zamanının yadsınması olan romantizm, Paz'ın ifade ettiği gibi “modernliğin öteki yüzüdür.”⁸

August Wilhelm Schlegel, “yaşamın temelleri karanlık içinde kaybolur.”⁹ der ve devam eder “yaşamın sihri, çözülemez gizeme

5 bkz. Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri*, s.31.

6 Auerbach'tan aktaran Allan Megill, *agy*, s.33.

7 bkz. Allan Megill, *agy*, s.33.

8 Octavio Paz, *Çamurdan Doğanlar*, s.83.

9 A.W. Schlegel'den aktaran Isaiah Berlin, *The Roots of Romanticism*, s.122.

dayanır.”¹⁰ Kardeşi Friedrich Schlegel ise şöyle der: “Romantik sanat, mükemmelliğe hiçbir zaman erişemeyen sürekli bir dönüşümdür. O, yalnızca sonsuz, yalnızca özgürdür. Onun ilk yasası, yaratıcının iradesidir; hiçbir yasa tanımayan yaratıcının iradesi.”¹¹ Zaten romantik hareketin özü de budur; irade ve bir etkinlik olarak insan. Bu tanımlanabilir değildir, çünkü kendisi sürekli oluşum halindedir. Aslında onun kendisini yarattığını bile söyleyemeyiz, çünkü “kendi”lik mevcut değildir; mevcut olan harekettir.

Alman romantikleri aslında aradıklarının bir mucize olduğunun farkında olan idealistlerdir. Ya da idealistler aradıklarının mucize olduğunun farkında olmayan romantiklerdir. Özdeşlik ve farklılığın birliği imkânsız değilse bir mucizedir. Romantikler duyarlığı tutkuya dönüştürmüştür. Duyarlık, doğal dünyayla bir anlaşma, tutku ise toplumsal düzene isyandır. Tensel tutkular on sekizinci yüzyıl edebiyatında merkezi bir yer kaplasa da beden ancak ön-romantikler ve romantiklerle konuşmaya başlar. Romantikler, düşlerden, simgelerden ve eğretilmelerden oluşmuş bir dille konuşurlar. Onların metinlerinde, kutsal ile dindışı, yüceltilmiş ile müstehcen iç içedir. Romantizm şiirin diliyle konuşur, aklın diliyle değil.¹²

Aslında doğrudan bir hareket ya da okul olarak değerlendirilmesi oldukça güç olan Jena romantizmi özellikle durulmak bilmez bir eleştirel bilinç ile tanımlanabilir. Alman Romantizmde Sanat Eleştirisi Kavramı başlıklı çalışmasında Walter Benjamin, “eleştiri” ve “eleştirel” sözcüklerinin erken Alman romantiklerinin yapıtlarında en çok tekrarlanan terimler olduğunu saptamıştır.¹³ Romantik bilinç sürekli sınırdan geçen, sınırları zorlayan bir bilinçtir. Ancak, bu sınırları zorlayan bilinç, mutlaka bir devrim ya da yeniden yaratım şeklinde ortaya çıkmamıştır. Romantik düşünce, bir şeyi bitiren ve başka bir şeyi başlatan bir dönemeç olmamıştır. Bu açıdan romantik tavır

10 A.W. Schlegel'den aktaran Isaiah Berlin, *agy*, s.122.

11 F. Schlegel'den aktaran Isaiah Berlin, *agy*, s.122.

12 bkz. Octavio Paz, *Çamurdan Doğanlar*, s.41.

13 bkz. Azade Seyhan, *Representation and Its Discontents*, s. 6-7.

Heidegger'in metafizik eleştirisine benzer: Mevcut metafiziklerin temellerini sorgulamak, ama onun yerine yeni bir temel koymamak. Aksine, romantik bilinç, gelenek ile ilerlemenin imkânsız birliğini aramıştır. Romantizm, mutlak bir özgünlük peşinde de değildir. O, her zaman, taklidin, tekrarın, ironinin, parodinin, metinlerarasılığın peşindedir. Ancak bu yaklaşım kesinlikle bir hakikat duygusu yokluğu ile suçlanmamalıdır. Romantizm, bir anlamda, hakikatin ancak böylesi bir zeminde aranabileceğinin kabulüdür. Dolayısıyla belki de hala romantiklerin açtığı bir çağda yaşıyoruz. Romantizmin hikâyesi bitmemiş, belki de hiç bitmeyecek bir hikâyedir. Habermas'ın modernlik için kullandığı "bitmemiş bir proje" nitelemesi romantizme çok yakışır. Bu nedenle de romantik düşünce, bir anlamda, modernlik ile onun sonrasının tartışılabilirliği verimli bir zemin sunar. Hatta belki de post-modernizmin panzehiri romantizmdir.

Romantizm hakikat duygusunu yitirmeden onunla alay edebilmeyi mümkün kılar. Hakikat onla da onsuz da olunmaz bir şeydir. O hem hedeftir hem de temsil edilemez. Romantizm işte tam da bunun bilincidir. Modernlik sonrası söylemini çağrıştıran hakikatin bilinemezliği teması romantiklerin baş tacıdır. Hakikatin peşinde olan, ancak onun elde edilemezliğini de fark eden romantizm, biçimin surları içine çekilir. Yani sorunu estetize eder. Estetik, bir anlamda, temsili bir alandır. O alanda, yaşamın belirlenimleri geçerli değildir. Romantizm, yaşamı estetik alanda yeniden kurmak ister. Gerçek olanla estetik olan arasındaki sınır, biçimin duvarlarıdır. Bu anlamda romantik felsefenin kendisi bir yapıttır. Romantizm, kendisini biçimin surları içinde bir yapıt olarak inşa eder. Romantikler için en iyi felsefe yapma tarzı, bu nedenle, edebiyat ve özellikle şiirdir. Şiir felsefenin temsildir. Şiir felsefedir. Felsefede erişilmez olan mutlak, şiirde temsil edilebilir hale gelir. Romantizm hem bir kaçış hem de bir ısrardır. Kaçıştır çünkü mutlaklığın imkânsızlığını kabul eder. İsrardır çünkü onu en azından temsili olarak estetik alanda inşa etmeye çabalar.

Adorno, “yanlış bir yaşam doğru yaşanmaz.”¹⁴ der. Yanlış yaşamı doğru yaşamaya çalışmak romantik bir edimdir. Romantik konum, yanlış yaşamı doğru yaşamaya çalışmaktan başka bir seçeneği olmamaktır. Ancak romantik, aynı zamanda, doğrunun mutlak olmadığına da farkındadır. Dolayısıyla romantizm bir heyecan olduğu kadar kayıtsızlıktır.

Stendhal, romantizmin modern ve ilginç, klasisizmin ise eski ve kalın kafalı olduğunu söyler. Goethe’ye göre ise, romantizm bir hastalıktır; vahşi şairlerin ve Katolik gericiilerin savaş narasıdır. Klasisizm ise, ona göre, güçlü, canlı, neşelidir. Nietzsche ise romantizmi bir hastalık olarak değil, tersine bir terapi, bir tedavi olarak adlandırır. İsviçreli bir eleştirmen Sismondi de romantizmi aşk, din ve şövalyelik arasında bir birlik olarak görür. Genç Fransız romantikleri için ise romantizm devrimin ta kendisidir. Heine’a göre, romantizm İsa’nın kanından doğmuş bir tutku çiçeğidir; uykuya kalmış Orta çağdan sonra şiirin yeniden doğuşudur. Marksistlere göre ise romantizm, Sanayi Devrimi’nin korkunç yüzü karşısında gözlerini kapamaktır. Taine’a göre, romantizm aristokrasiye karşı bir burjuva devrimidir; yeni gelenlerin enerjisinin ve gücünün bir ifadesidir. Romantizmin müjdecisi ve belki de peygamberi Friedrich Schlegel’e göre, insanda, sonsuza kadar yücelmek yolunda tatmin edilmemiş bir tutku; bireyselliğin dar sınırlarını parçalamak isteyen ateşli bir hasret vardır.¹⁵

Romantizm ilkelik ve saflıktır; o, gençliktir, yaşamdır; doğal insanın coşkulu yaşama duygusudur. Fakat aynı zamanda, o, solgunluk, ateş, hastalık, dekadans ve “yüzyılın hastalığı”dır. Romantizm ölümdür. O, yaban, grotesk, mistik, doğa ötesi, ay ışığı, büyümlü şatolar, devler, akan su, karanlık, karanlığın güçleri, akıldışılık ve söylenemeyendir. O, aynı zamanda, aşinalık, gelenek, günlük doğanın gülen yüzündeki neşedir. O, antik, tarihsel, Gotik katedrallerdir. O, yeniliğin peşinde olmak, devrimci değişim, şimdiki yaşama tutkusu,

14 T.W. Adorno, *Minima Moralia*, s. 41.

15 bkz. Isaiah Berlin, *The Roots of Romanticism*, s.14.

bilgiyi reddediş, geçmiş ve gelecek, zamansızlığın bilincidir. O, nostalji, rüya, tatlı ve acı melankoli, yalnızlık, sıla hasreti, yabancılaşma duygusudur. O, enerji, güç, irade, ama aynı zamanda kendine eziyet etme, kendini tüketme, intihardır. Romantizm, tekil olana sadakattir. Hem güzel hem çirkindir. Hem “sanat için sanat” hem “toplumsal kurtuluşun aracı olarak sanat”tır. Güç ve güçsüzlük, bireycilik ve kolektivizm, devrim ve karşı-devrim, barış ve savaş, yaşamı sevmek ve ölümü istemektir.¹⁶ Romantizm hem Tanrıya inanmak hem de ona isyan edecek gücü kendinde bulmaktır. Romantizm, dinin estetize edilmesi, sanatın ilahileştirilmesidir. Romantizm bir muammaadır.

Muamma, “gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz”¹⁷ anlamına gelir. Gerçekten de romantikler anlamı bir giz perdesinin ardında saklarlar; sanki ona herkes ulaşmasın isterler. Ve giderek bu, bir üsluba dönüşür romantiklerde. İşin ilginç yanı, muammanın bizim edebiyatımızda bir edebi üslup oluşudur. Muamma, ismin gizlenmesi şeklinde düzenlenmiş bir bulmacadır; manzum bir oyun, bir bilmece türüdür.¹⁸ “Romantizm” ve “muamma” birbirlerine çok yakışırlar. “Romantizm bir muammaadır” ifadesi, her iki açıdan da geçerlidir. Romantik ifade gizemli ve anlaşılmazdır ve bu gizem ve anlaşılmazlık romantiklerde bir üslup haline gelmiştir. Friedrich Schlegel de zaten “sözcüklerin kendilerini genellikle kullanıcılarından daha iyi anladığını”¹⁹ iddia eder.

16 bkz. Isaiah Berlin, *The Roots of Romanticism*, s.15.

17 Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'amma*, s. 11.

18 bkz. Ali Fuat Bilkan, *agy*, s. 11-12.

19 Friedrich Schlegel, “On Incomprehensibility”, Jochen Schulte-Sasse (derleyen), *Theory as Practice*, s. 119.